

Sledijo latinski napisi; izvirajo iz najrazličnejših krajev in so v zbirki razvrščeni po abecednem redu najdišč. Eden je bil najden v Alboni (Labinu): umrlim hčerkam so ga postavili nesrečni starši (11). Dva sta iz Apsora (Osor na Cresu): prvi je nagrobnik za enoletno deklico, ki je umrla, še preden ji je oče utegnil dati *cognomen*, drugo ime (12). Napis, postavljen za sedemnajstletnega fanta, ki je umrl v brodolomu, je iz Baške Vode (14), trije so iz Burna (Ivoševcevi, 15-17), dva iz Epidavra (Cavtata, 18-19), od teh eden za Vincencijo, ki je umrla pred svojim nesrečnim očetom Helionom (18). Eden najpretsresljivejših je nagrobnik iz Grohot na otoku Šolti: postaviti ga je dala mati za sina, ki ga je še dečka z rogovi prebodlo govedo, ko mu je dajal krmo. Bil je že mrtev, ko je pritekla do njega. Še huje pa je, da to ni bil edini otrok, ki ga je pokopala; pred tem so ji umrli že trije. Prosi Mane, naj ji ohranijo pri življenju vsaj tiste, ki so ji ostali (20). Tožba staršev za prezgodaj umrli otroki je eden najpogostejših motivov na nagrobnikih v verzih. Zanimiv je napis iz Kolorvata na Limu (kraj leži danes v Srbiji, v antiki pa je naselje pripadalo municipiju S. (Komine) v provinci Dalmaciji), ki ni nagrobnik kot večina v knjigi objavljenih pesmi, temveč zaobljubno posvetilo Artemidi, ki jo neznani posvetitelj nagovarja kot *Dea virago Delia* (O delsko dekle-boginja! 22). Iz Narone (danes Vid pri Metkoviću), drugega najpomembnejšega mesta province Dalmacije in prastarega emporija, sta znana le dva epitafa v verzih (23-24), iz Pituncija (Dvustrana v Poljicah) pa zanimiv nagrobnik, ki ga je dal Kvint Viscij Valent postaviti sestri Visciji Pavli in ženi Visciji Firmi, ki sta umrli istega leta v dveh zaporednih mesecih (25). Kratka *carmina epigraphica* izvirajo še iz Podgrada (26), Postire (27), Prijepolja (28), Riječanov (29-30), Runičev (31), daleč največ (45, torej več kot polovica vseh pesmi) pa je bilo najdenih v Salonah. Najdaljši napis – znaša 24 verzov – je nagrobnik za dekle Pijerido, ki ni dočakala dvajsetega leta (35). Zanimiv je nagrobnik pravnika Sozija Sukcesa, po rodu iz Ravene, ki ga je smrt doletela v Salonah (49); enako usodo je doživel neznani Frigijec (51)). Pretresljiv je kratek nagrobnik za Maksimo, ki je umrla pri porodu (58), ali za Honorijo, ki deli grob s svojo malo hčerkico (69). Iz Skardone (Skradina) je nagrobnik za Principija, ki je dvaindvajsetleten umrl v Rimu, kjer je študiral (77). Posebno mesto imata dve hvalnici v čast boginjam vodnih izvirov Nimmam, ki ju je dal vklesati v Živogošću na Makarskem primorju lastnik posestva in teh izvirov Licinijan (82).

Nobena izmed pesmi sicer ni posebna umetnina, vendar so kot celota dragocena kulturna

dediščina antične Dalmacije, ki priča o določeni kulturni stopnji premožnejših plasti tedanjega prebivalstva, o določeni stopnji njegove omikanosti in literarnega okusa. So del literarnega ustvarjanja in prispevajo svoj delež k odkrivanju različnih vidikov tedanjega vsakodnevnega življenja. Naj bo njihova literarna vrednost večja ali manjša, predvsem so pretresljiva priča človekove bolečine ob smrti njegovih najbližjih, in čeprav vsebuje večina epigramov stereotipne formule in obrabljene fraze ob izgubi ljubljenih oseb, in je tudi metrum včasih slab, je vendar jasno, da se za verzi skrivajo iskrena čustva, ki pa so včasih izražena tudi bolj izvirno.

Pesnim sledi komentar, v katerem avtor dopolnjuje in pojasnjuje njihovo vsebino, navaja pa tudi poprejšnje objave. Sledi seznam začetnih verzov razvrščenih po abecednem redu prvih besed v verzu, dalje imena oseb, ki se omenjajo v pesmih, in imena dežel, mest in narodov. Dodan je še kratek slovarček pojmov iz poganske mitologije in krščanske religije, kazalo najdišč grških in latinskih epigramov, pregled metrične strukture pesmi in seznam pomembnejše moderne literature. Delo zaključuje francoski prevod uvodne študije in fotografije. Knjiga je pomemben prispevek na področju antičnih študij, tako klasične filologije kot arheologije, antične zgodovine in še posebej epigrafike, skratka študijskih smeri, ki so v Jugoslaviji razmeroma zanemarjene. Njena posebna vrednost je v tem, da govori širšemu krogu bralcev in opravlja to svoje kulturno poslanstvo na visoki strokovni ravni.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Ivan Di Stefano Manzella: *Mestiere di epigrafista. Guida alla schedatura del materiale epigrafico lapideo.* Vetera (Ricerche di soria, epigrafia e antichità, a cura di Silverio Panciera) 1, Edizioni Quasar, Roma 1987.

Knjiga je prva v novi seriji *Vetera* (prim. definicijo, ki se pripisuje Korneliju Frontonu: *vetus* – v primerjavi z *antiquus* – *annorum multorum sentit utilitatem.*), ki jo je ustanovil in jo izdaja profesor S. Panciera; izšla je tudi že druga: Patrizia Sabbatini Tumolesi, *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano, I. Roma*, v pripravi pa je izdaja izbranih krajših študij Guida Barbierija. Knjiga je namenjena, kakor je poudarjeno v predgovoru, predvsem nespecialistom in študentom, vsem tistim, ki se bodo lotili katalogiziranja napisov in fragmentov napisov po italijanskih muzejih. Vodnik je nastal na podlagi bogatih izkušenj, ki si jih je avtor nabral pri urejanju zbirke napisov v Vatikanskih muzejih, *Lapidario*

Profano ex Lateranense, in je naloge, ki si jih je zastavil, zelo uspešno izpeljal; v njem bo nespecialist našel prav vse, kar bo potreboval pri delu – od osnovne opreme do napotkov za fotografiranje in pomoči pri opredelitvi gradiva. Napotki za katalogiziranje upoštevajo vse kriterije, ki so potrebni za računalniško obdelavo podatkov: knjiga se namreč vključuje v širši projekt računalniške obdelave arhivov ministrstva za kulturno dediščino.

Specialist epigrafik bo v knjigi sicer pogosto naletel na razmišljanja, ki so sama po sebi umevna, kar je neizbežno, kadar se prvič razvija teoretični sistem, ki želi praktično delo olajšati do take mere, da je vsak problem razložen in vsaka možnost predvidena, pa naj se pojavi še tako redko. Našel pa bo tudi celo vrsto zelo koristnih in dragocenih napotkov, ki mu bodo kljub izkušnjam olajšali prizadevanje pri prihodnjem delu. Knjiga vsebuje kazalo, ki zelo podrobno razčlenjuje vsebino, sledi tekst na 230 straneh z opombami pod črto; dalje stvarno kazalo, ki vsebuje vse termine iz bogate tematike, ki jo obravnava, seznam napisov, ki jih navaja v besedilu in v opombah; razlago k 218 ilustracijam, ki so objavljene na koncu knjige, tako da cela knjiga obsega vsega skupaj 315 strani.

Vodnik je namenjen, kot smo že omenili, predvsem tistim, ki se bodo lotili študija bogatega napisnega gradiva antične Italije; ta dragocena dediščina se nenehno veča in novi napisi nam neredko odkrivajo doslej neznana dejstva iz rimske zgodovine. Skoraj vsaka najdba pripomore k boljši osvetlitvi najrazličnejših strani vsakdanjega življenja v rimskih mestih in na podeželju. Vsebinska je razdeljena na dvajset večjih enot. V uvodu avtor razloži namen dela; sledi poglavje, v katerem podrobno opiše različne priprave, orodje in druge pripomočke, ki so epigrafiku potrebni za njegovo delo – in tega je toliko, da zgubi človek malodane že na začetku pogum, da bi se loteval tako zapletenega dela, kot je epigrafsko. V tretjem poglavju avtor predstavi tehniko fotografiranja, v četrtem risbo in različne načine jemanja odtisov napisov; v petem razloži, kako se izpolni kartotečni listek za posamezni napis. V šestem govori o tem, na katere topografske podatke moramo biti pozorni in jih upoštevati ob najdbi napisa ali skupine napisov; ti so izredno pomembni, ko skušamo rekonstruirati ožje in širše okolje, v katero je bil antični spomenik postavljen. Važno je ugotoviti, ali je bil napis najden *in situ* ali *extra situm*, in zakaj je bil prestavljen. V nadaljnjem poglavju Di Stefano obravnava tehnične vidike v zvezi z napisom in njegovim stanjem ohranjenosti, ki ga je potrebno zelo natančno definirati. V istem poglavju razloži tudi antično tehniko izdelovanja različnih vrst

spomenikov in vrezovanja napisov, skratka delo v kamnolomih in specializiranih delavnicah, ki so delovale po celem imperiju, in ki so posebej v zadnjem času postale predmet širšega in bolj poglobljenega zanimanja. V osmem poglavju obravnava vzroke ponovne uporabe spomenikov, v devetem pa opredeljuje epigrafskih najdb. Zelo važno je vsako epigrafsko najdbo natančno opisati in jo uvrstiti v standardno tipologijo, ker je bila večina spomenikov najdena izven svojega nekdanjega okolja; preučiti je potrebno vse razpoložljive elemente, da bi mogli rekonstruirati nekdanjo namembnost spomenika in njegovo pripadnost določenemu ambientu. Napiše lahko tipološko razvrstimo na več načinov, pač glede na funkcijo, ki so jo imeli in na njihov namen, glede na obliko spomenika, glede na vsebino napisa; često se različne kategorije med seboj prepletajo. V poglavju najdemo do najmanjših podrobnosti opisane najrazličnejše možnosti, na katere utegnemo pri delu naleteti, razvrščene po abecednem redu glede na obliko spomenika, v naslednjem poglavju pa glede na vsebino napisa. V naslednjih dveh poglavjih so opisana različna napisna polja in t. i. impaginacija besedila, kar pomeni način, kako je napis porazdeljen po enem ali več napisnih poljih (različne *formae inscriptionis*), in načini, kako so napisi vrezani na kamen. Trinajsto poglavje obravnava različne načine pisave, od monumentalne pisave s pravilnimi pokončnimi črkami do pisave, ki kaže značilnosti kurzivne pisave in do grafitov, ter na splošno probleme paleografije, pri čemer avtor natančno opredeli izraze, ki jih v strokovni literaturi splošno uporabljajo. Po njegovi definiciji avtorji pogosta strokovna izraza *apices* in *ligature* običajno napačno uporabljajo: *apices* so neke vrste znamenja za naglas in so relativno redki, posebej v provincialni epigrafiki, to kar se običajno označuje kot *apices*, so pravzaprav apikature, z umetelnimi zavojčki podaljšane črke. Po njegovi definiciji označuje *ligatura* povezavo dveh črk v kurzivni pisavi, medtem ko je treba imenovati povezavo dveh ali več črk v pokončni pisavi *neurus* (vez, preplet). V štirinajstem poglavju so opisane različne profilacije in ornamentika, ki pogosto spremlja napise, petnajsto je posvečeno lakunam in fragmentom, šestnajsto dopolnjevanju epigrafskih lakun. V sedemnajstem poglavju avtor razčlenjuje problematiko nedokončanih besedil, besedil, ki se enkrat ali večkrat ponovijo v enaki obliki na istem ali sosednjih kamnih, poklasičnih in falzificiranih napisov.

V osemnajstem obravnava kamnite spomenike, ki imajo napis na obeh straneh in napise, ki so jih vrezali na napisno polje, na katerem je bil že pred tem vrezan napis, ki so ga kasneje odklesali. V predzadnjem poglavju

daje napotke za pravilno transkripcijo besedila, navaja tekstnokritične znake, ki jih je potrebno uporabiti za strokovno pravičen prepis, dalje okrajšave, ki jih je mogoče razrešiti, in takšne, kjer to ni mogoče. Zadnje, dvajseto poglavje, je posvečeno dataciji napisov in različnim kriterijem, ki jih imamo v ta namen na razpolago. Teh ni malo in vendar ostaja pravilna in čim natančnejša časovna opredelitev napisov eden glavnih problemov, ki nam jih postavlja epigrafika.

Odlika knjige je njena izčrpnost in sistematika, s katero se je Di Stefano lotil tematike, ki jo obravnava. V knjigi ima svoje mesto in natančne definicije vsa obsežna strokovna terminologija, ki je že sama po sebi ovira za vsakega začetnika, ki se loti težkega in pogosto nevhvaležnega, vendar za zgodovinsko vedo še kako koristnega epigrafskega dela. Študentom in nestrokovnjakom bo postala nepogrešljiv priročnik, strokovnjaku pa bo velikokrat v dragoceno pomoč, posebej z bogato bibliografijo, ki jo pod črto navaja k vsakemu odstavku in ki postaja – žal – vse bolj nepregledna. Toplo jo priporočamo kot univerzitetni učbenik.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Patrizia Sabbatini Tumolesi: *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano I, Roma. Vetera 2, Roma 1988. 187 str. (29 tabel).*

Drugi zvezek nove serije *Vetera*, posvečene antični zgodovini in epigrafiki, ki jo izdaja Silvio Panciera, je namenjen prikazu gladiatorske tematike. Gladiatorske borbe in druge množične predstave v amfiteatrih, kjer so gladiatorji nastopali, bi mogli v posameznostih primerjati z današnjimi rokoborbami in boksom, pojav gladiatorjev v svoji kompleksnosti pa z mednarodnimi športnimi prireditvami. Primerjava ni najboljša, vendar ponazarja velik vpliv, priljubljenost in odmevnost, ki so jo imele v antiki prireditve z gladiatorskimi borbami.

V knjigi je avtorica zbrala 117 napisov iz mesta Rima, ki jih je po tematiki razdelila na tri poglavja: administracija prireditev, igre (*munera*) in gladiatorske uprizoritve lova (*venationes*), gladiatorji in gladiatorske šole. Predvidela je še četrto veliko skupino: amfiteatralne zgradbe in z njimi povezane strukture, ki jo bo obravnavala posebej (samo v koloseju je namreč na stopnicah in pregradah ok. 400 napisov). Pričujoča knjiga je torej prva iz serije knjig, posvečenih napisom s področja amfiteatralne tematike, v tisku pa je že 2. zvezek te serije, ki jo izdaja avtorica (in hkrati 4. zvezek iz serije *Vetera*): *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano, II. Regio-*

nes Italiae VI-XI avtorja G. L. Gregorija. S to novo serijo želijo P. Sabbatini Tumolesi in njeni sodelavci dopolniti zbirko gladiatorskih napisov, kajti že pred vojno je gladiatorske napise iz vzhodnih provinc zbral in komentiral L. Robert (*Les gladiateurs dans l'Orient Grec*, Paris 1940).

Knjiga (besedilo znaša 156 strani) je razdeljena na dva dela. Prvi obsega katalog (117 napisov), ki je razdeljen na že omenjene tri sekcije: v prvi (uprava prireditev) obravnava napise, ki so jih dali postaviti visoki in nižji uradniki, od prokuratorjev do tajnikov, računovodij in vratarjev. Obstajali sta *ratio a muneribus* in *ratio summi choragi*, ter prokuratorstvo nad gladiatorskimi družinami in nad veliko gladiatorsko šolo (*procuratores familiarum gladiatoriarum* in *Ludi Magni*). V drugi sekciji je avtorica zbrala spomenike, ki se nanašajo na prireditve in v tretji sekciji napise (tudi grafite), reliefe z napisi in mozaike z upodobitvami gladiatorskih borb in z napisi, ki so nam ohranili podatke o različnih specializacijah gladiatorjev in o stopnjah, ki so jih dosegli v posameznih kategorijah.

Sledi drugi del, ki ga je avtorica nasloвила: Sklep in splošne ugotovitve. Razdeljen je na dve sekciji; prva prinaša sinoptične tabele, v katerih so podatki iz katalogskega dela razvrščeni po drugačnih načelih in ponazarjajo razne vidike v zvezi z organizacijo gladiatorskih iger, ki prej niso prišli dobro do izraza, npr. igre, ki so jih organizirali in finančno omogočili zasebniki – to je bilo mogoče le še v 1. polovici 1. stol. po Kr., kajti kasneje so bile gladiatorske igre tako rekoč monopol vladarjev. Dalje je v posebne skupine razvrščeno osebe, zaposlene z oskrbo gladiatorskih oblačil in opreme, osebe, zaposlene z varstvom divjih zveri, ki so jih imeli zaprte v za to pripravljenih živalskih vrtovih, prokuratorji različnih gladiatorskih šol, učitelji in zdravniki, zaposleni v gladiatorskih šolah, sodniki, različne vrste gladiatorskih specializacij in onomastične tabele, v katerih so razvrščena imena gladiatorjev. Sledi sklepno razmišljanje o problemih, ki jih zastavlja in deloma rešuje napisno gradivo; razčlenjeno stvarno kazalo (moderne avtorji, citati pisanih virov, citati napisov po korpusih in običajni razčlenjeni indeksi k obravnavanim napisom) in 29 tabel, na katerih je odslakano vse epigrafsko gradivo, ki je bilo avtorici dostopno (velik del napisov je namreč izgubljen). Knjiga je tehnično na zelo visoki ravni, napak skoraj ni, omenila bi le zamenjani številki (5 in 3) na 20. tabeli. Fotografije so odlične, napisi so objavljeni po ustaljenih kriterijih (prim. H. Krummery, S. Panciera, *Tituli 2 (Miscellanea)*, Rim 1980, 205-215).